

LENNART AMEÉN

STADSGEOGRAFI I ÅRSBOKEN UNDER HELGE NELSONS PROFESSORSTID

Abstract: *Urban Geography in Swedish Geographical Yearbook (SCA) during Helge Nelson's professorship.* About ten years after his taking over the chair of geography at the University of Lund Helge Nelson started Swedish Geographical Yearbook. The first volume was edited in 1925 and it contained two urban geographical papers on Gothenburg and Höganäs respectively. In the following year there appeared many papers of that kind all of them on South-Swedish towns. At the same time the Stockholm geographers carried out extensive research about primarily the capital. The key man of this school was Sten De Geer, who published some of his works in the periodical *Ymer*. After De Geer had deceased in 1933, we can trace a certain amalgamation of the schools. It was above all De Geer's superior mapping technique by which Lund and SGÅ now benefited. The study covers the period up to 1947, in which year Helge Nelson was pensioned off.

När Helge Nelson 1925 lät Sydsvenska Geografiska Sällskapet starta en egen årsbok var det ganska klart att han ville poängtera publikationens riksbetydelse. Så redan efter två år ändrades namnet till Svensk Geografisk Årsbok, och i förordet till SGÅ 1927 poängteras hur SGÅ vill behandla "olika problem och olika områden inom Sveriges geografi, från dess sydligaste till dess nordligaste delar." Den sedan många decennier klassiska geografitidskriften var *Ymer*, men lundageograferna tyckte att denna blev alltför stockholmscentrerad och önskade hos "så breda kretsar som möjligt, bland vetenskapens, skolarbetets och de praktiska yrkenas utövare fördjupa och utvidga geografiskt intresse och geografisk kunskap."

Just beträffande svensk stadsgeografi är denna bakgrund av visst intresse, ty den främste konkurrenten när Helge Nelson 1916 fick lundaprofessuren i geografi var Sten De Geer. Och Sten De Geer kan anses såsom Sveriges förste stadsgeograf med det berömda specimenet "Storstäderna kring Östersjön" (*Ymer* 1912:1) bakom sig. Utifrån De Geer kan man finna en livaktig stadsgeografisk forskningslinje till Hans W :son Ahlmanns brett utlagda stockholmsundersökning (med många delrapporter publicerade i *Ymer* och slutligen kulminerande 1937 i William Olssons doktorsavhandling om Stockholm). Alltså blev det en mycket spännande start 1925, och precis som man kunde ana finns det i den årgången två ganska

omfattande stadsuppsatser: Gustav Ekstrands Göteborg — några stadsgeografiska studier samt Johan Mauritzons Höganäs — en geografisk studie. Ingen av dessa artiklar är relaterad till någon sorts forskningsmetodik utan vill med hjälp av insiderns kunnighet beskriva verkliga förhållanden för läsaren. Texterna blir då oerhört berättande och nästan kåserande, men detta hindrar ändå inte att de nyttjar vissa bestämda och sofistikerade fackbegrepp. Sålunda finns i bägge uppsatserna kartor rubricerade "Stadsbygdens morfologi." Detta att systematisera kulturgeografiska iakttagelser med hjälp av naturgeografiska och naturvetenskapliga normer blev alltså något Helge Nelson tidigt rådde sina adepter till. Själv hade han i den numer ofta citerade "En Bergslagsbygd" (*Ymer* 1913:3) demonstrerat de här sammanhangen. Alla vet att detta småningom under 1930- och 1940-talen urartade i den förkättrade naturdeterminismen, men något sådant var alls inte för handen i de här tidiga studierna. Onekligen är kolets geologi med rät-lias något man bör sätta i sammanhang med gruvstaden Höganäs bebyggelse; och vad kan bättre än förekomsten av Götaälvdalens postglaciala leror mellan urbergsklackar skapa förståelse för hur man måste rikta Göteborgs rätlinjiga stadsplan i holländsk vattenrenässans? Ingenting av det här har författarna missat.

Årsböckerna 1926 och 1927 innehåller ingen stadsgeografi, men 1928 kommer något som närmast kan liknas vid en urbanlitterär explosion. Det är främst Helge Nelson själv som tar till orda med uppsatsen "Den svenska stadsbygdens ekonomisk-geografiska karaktär." Där avslöjar han såsom årsbokens redaktör en god portion otålighet över stockholmskolan, varest "Docenten Sten De Geer och lärjungar har publicerat en rad kortfattade stadsgeografiska studier" medan man för Lunds del fortfarande bara kan peka på de nyssnämnda göteborgs- och höganässtudierna. Dock tillägger Nelson: "Ett flertal andra delvis ventilerade på seminarieövningar men t.v. opublicerade ha berört Norrköping, Örebro, Kalmar, Säfte m.fl. orter av olika storlek och typ". Den ovedersägliga kvantitativa underlägsenheten för lundageograferna försöker Nelson då kompensera kvalitativt

genom att säga som så att precis som stockholmsgeograferna sysslar lundageograferna mycket och ingående med stadsbygdens morfologi, men ”därjämte har alltid hållits i sikte att staden och orten är en del och en produkt av det större eller mindre område, av vilken den existerar och får sin näring, dess ekonomisk-geografiska rayon.” Det är ingenting mindre än omlandsforskningen som här initieras, och att Nelson anade värdet av denna satsning framgår av den något pompösa avslutningen på hans (med fransk resumé försedda) uppsats:

”Problemet om städernas och orternas omland har som nämnt en praktisk betydelse. En och annan stads myndigheter ha visat förståelse härför. Det vore säkerligen av nytta för vårt näringsliv, att handelskammare, köpmanna- och industriföreningar eller städernas myndigheter i än högre grad intresserade sig för dessa problem, som direkt beröra städernas utveckling. Det är ett av de många områden, där geograferna kunna göra det praktiska livet direkt gagn. Lunds Universitets Geografiska Institution i november 1928.”

Som väl var kunde Nelson på ett par ställen i sin artikel hänvisa till en i samma årsbok (1928) tryckt uppsats av Fridtjov Isachsen: ”De geografiske hoveddrag ved Oslos innenlandske distribusjonshandel.” Genom de noggranna dateringarna kan man faktiskt ana att det var via Isachsens inlämnade manus Nelson i sista stund (november 1928) fick iden att slå ett slag för omlandsforskning. Huvuddelen av nelsonska uppsatsen handlar nämligen inte alls om detta utan är en ganska konventionell ekonomisk-geografisk-statistisk procentexercis utgående från färska data ur 1920 års folkräkning. Desto intressantare är faktiskt Isachsens artikel, ty han inleder sitt resonemang med en grundlig internationell litteraturgenomgång, vilken utmynnar i ett övergivande av morfologi och landskaps-geografi eftersom ”storbyens utvikling er et fenomen som er mere knyttet til tiden enn til rummet”.

1935 trycktes ett av K.E. Bergsten och A. Weinlagen upprättat register över årsbokens tio första årgångar. På stickordet STADSGEOGRAFI finns där intet hänfört till åren 1929 och 1930. Men så 1931 är det dags igen; både Nelson och Isachsen återkommer med ”Svenska stadstyper, byggnadsmaterial och stadsplaner” respektive ”Bidrag till Oslos geografi”. Ingen av dessa uppsatser speglar värst mycken egen forskning utan är främst rapporteringar av aktuell litteratur. Riklig illustrering med foton — ofta tagna av författarna själva. En tredje stadsartikel, ”Istanbul och Ankara”, finns också i denna årsbok, men det erkännes ej såsom stadsgeografi av det nyssnämnda registret. Författaren, John Frödin, har sommaren 1930 gjort en resa genom Turkiet och ger här en nästan exalterad beskrivning av Istanbuls tillbakagång jämförd med uppgången för Mustafa Kemals nya huvudstad, Ankara. Även här

många egna foton samtidigt som kartstandarden är låg. Just bruket av *specialkartan* som arbetsinstrument och inte bara foton eller lånad passiv illustrering gör att den de geerska stadsgeografen står klart före den nelsonska vid denna tid.

Nelson var säkert medveten om denna underlägsenhet och initierade i sitt seminarium en brett upplagd stadsforskning, där elever tilldelades olika sydsvenska städer — så som framgår nedan — för ingående kartering. Denna satsning började ge tydliga spår i SGÅ 1934, men dessförinnan utkom åter ett par årgångar (1932 och 1933) utan stadsgeografiska uppsatser. Dock bör det observeras att Helge Nelson i SGÅ 1933 fick anledning att skriva Sten De Geers nekrolog. Helge Nelson erkänner där något avmätt De Geers stora produktivitet under 1920-talet inom stadsgeografi men fäster sig framförallt vid De Geers storhet som kartör: ”Han såg således till en del i själva kartframställningen ett slutmål. Den ersatte den geografiska skildringen och tolkningen av det geografiska orsakssambandet. Kartan blev för honom det kortaste och bästa uttrycksmedlet för geografiskt samband och geografisk karakteristik. När kartan låg färdig blevo orden och beskrivningen knapphändigt avfattade” (SGÅ 1933 s. 190).

Ingen torde bättre än Nelson själv ha insett skillnaden mellan sin egen och De Geers stadsforskningsskola.

Så är vi framme vid SGÅ 1934, och nu händer det saker. Inte mindre än tre stora stadsgeografiska uppsatser ligger över sextio sidor i boken, och de heter som följer:

1. Karin Hallonsten: Geografiska studier över Trälleborg.
2. Hans Rydberg: Karlshamns historiska och ekonomiska geografi.
3. Allan Lundström: Karlskrona, en geografisk studie.

Ingen tvekan kan råda om att den de geerska karttekniken med detta vunnit insteg i Lund. Sålunda är samtliga uppsatser utrustade med omsorgsfulla prickkartor, där varje prick representerar 5 eller 10 personer. Stadens inre differentiering utforskas och registreras exakt samtidigt som stadsbygdens morfologi ånyo kommer till heders såsom rubrik för helsideskartor. Att också Ängelholmsområdet, Uddevalla och Tranås samtidigt blivit föremål för liknande arbeten framgår av Geografiska Föreningens stipendieutdelning år 1934.

Årsbokens andra registerhäfte upprättades av Börje Nelson och omfattar perioden 1935-1950. Där återfinnes på uppslagsordet stadsbygd för årsboken 1935 Gunnar Bauman: ”Geografiska studier över Eksjö, Nässjö, Vetlanda, Tranås och deras handelsområden.” Komparationens forskningsfördelar utnyttjas här, i det samtliga fyra städer presenteras i enhetligt maner samt i den fasta skalan 1:20 000. I SGÅ 1936 karterade Weinlagen gruvorten Billesholm och så anmäler Helge Nelson (s. 216 ff) att ett antal geografer deltar i det nystartade generalplanarbetet för Lund.

I SGÅ 1937 återkommer Rydberg med Karlshamn, men nu är det mera stadens omland än stadens egen struktur som intresserar. Riktigt när svensk forskning började påverkas av Walter Christallers epokgörande avhandling 1933 om centralortsteori är väl svårt att avgöra, men att Umland, Hinterland och influensfält blir en moderiktning under 30-talets senare hälft ses tydligt. 1938 är utan spår i registret, men för 1939 upptas Ingegerd Thysells "Ekonomisk-geografisk undersökning av Norrköpings textilindustri". Under krigsåren blev det sedan klen med stadsgeografi i årsboken. SGÅ 1942 utgöres av den digra festskriften till Helge Nelsons 60-årsdag, och det enda bidrag i den boken som rubricerats stadsgeografi är Maxwell Overtons "Några huvuddrag av näringslivets, särskilt industriens, och befolkningens utveckling inom olika typer av svenska städer."

Uppsatsen är på 26 sidor, helt utan kartor men försedd med massor av ganska komplicerade diagram. Detta blev i viss mån skolbildande och nästa stadsgeografiska uppsats (Lars Bucht: "Härnösands detaljhandelsområde", SGÅ 1944) är likaledes kartfattig men desto mer fylld av statistik. Med Buchts uppsats gick årsbokens svenska stadsmonografier för första gången utanför Götalands gränser. I SGÅ 1946 fortsatte Edgar Kant omlandsstudierna på statistisk grundval med artikeln "Den inre omflyttningen i Estland". 1947 blev ett märkesår så till vida att Helge Nelson då gick i pension och blev emeritusprofessor. Hans starka styrning av just stadsforskning och stadsgeografi i SGÅ kan göra det lämpligt att betrakta perioden 1925-1947 såsom en enhet och därför här avstå från att följa upp alla de senare årgångarna fram till nutid. Dock skall det inte förtigas att det stormade något kring den nelsonska stadsgeografien även sista året. Bakgrunden var

den att Nelson redan 1918 gett ut en skrift "Geografiska studier över de svenska städernas och stadslika orternas läge". En däri nyttjad definition på stadsbegreppet kritiserades i Ymer 1946 av Uppsalas geografiprofessor John Frödin, och nu passade Nelson på att ge svar på tal (SGÅ 1947, s. 144, not 1). Hela diskussionen hade aktualiserats genom att folkräkningarna fr.o.m. 1920 utöver formella städer behövde ett väldefinierat tätortsbegrepp samt att geograferna då tillkallats såsom sakkunniga.

Personligen upplevde jag Helge Nelsons stadsgeografiska intresse då jag i april 1947 skulle bestämma ämne för tvåbetygsuppsatsen i geografi. Tog mod till mig, bad om företräde och sade mig vilja skriva om "Lidingö — en förstadsstudie". Efter en lång blick undrade han hur jag kunde ha ett sådant intresse långt borta från min skånska hembygd. Han såg nämligen gärna att eleverna valde regioner som de hade känslomässig kontakt med och gammal upplevelse av. Efter klarläggande av min släkterelation till Lidingö blev han mycket positiv till projektet. Först långt senare har jag anat Helge Nelsons känslor inför att en lundensisk adept ville bege sig åstad rätt in i ärkekonkurrenternas kärnområde för att skriva om en del av Stockholm.

Vad man möjligen skulle vilja påminna om beträffande hela den 1900-talsepok som ovan överblickats är att den trots modernistisk objektfixering levde kvar i den gamla konventionen att stadsforskning måste syfta till att bit för bit avslöja absoluta sanningen kring våra städer. Dyliga avslöjanden ansågs bara kunna göras med hjälp av djupdykningar i otillgängliga och okända primärmaterial. Hur annorlunda den just nu aktuella postmodernistiska stadsforskningen arbetar har jag försökt visa i en särskild uppsats om stadsforskningsparadigm i denna årsbok.